

УДК 811.161.2

УКРАЇНСЬКЕ МОВОЗНАВСТВО В ЧЕХІЇ В 20-Х–ПОЧАТКУ 30-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

Валентина ЗУБЧЕНКО

*Інститут енциклопедичних досліджень НАН України,
вул. Терещенківська, 3, Київ, Україна, 01601,
e-mail:ec181@rambler.ru*

У статті подано стислий огляд мовознавчої діяльності в наукових центрах Чехословаччини та основних напрямів досліджень українських мовознавців, зокрема історія української мови, морфологія й ономастика, словотвір, фонологія, філософія мови, проблеми українського правопису.

Ключові слова: українське мовознавство, наукові центри, еміграція, мовознавчі дослідження.

Для українського мовознавства нині актуальним є дослідження питань українського мовознавства 20-х – початку 30-х років ХХ століття з його напрямками, проблематикою та науковим доробком науковців. Цілісне вивчення історії українського мовознавства зазначеного періоду потребує врахування розвитку українського мовознавчого процесу на еміграції. Важливим кроком до пізнання надбань учених-емігрантів, які працювали в Чехословаччині, став би повний реєстр прізвищ цих науковців, а також покажчик їхніх праць із зазначенням проблематики. Оскільки українське мовознавство в Чехословаччині в 20-х початку 30-х років ХХ століття ще не було об'єктом окремого дослідження, визначаємо його предметом нашої статті, метою якої є спроба висвітлення мовознавчої діяльності в наукових центрах Чехословаччини та узагальнення основних напрямів досліджень українських мовознавців.

Західноукраїнські землі після Першої світової війни та розпаду Австро-Угорщини були поділені поміж сусідніми державами: 1918 р. Румунія окупувала Буковину; 1919 Польща захопила Підляшшя, Холмщину, українське Полісся й західну Волинь та Галичину, а Закарпаття приєдналось до Чехословаччини.

Значна частина активних борців за національне та соціальне визволення українського народу у Східній і Західній Україні покинула рідний край унаслідок поразки українського державотворення.

Діяльність української еміграції в Чехословаччині досліджували С. Наріжний [9], С. Віднянський [4], Т. Бублик [3], Г. Саган [10].

На початку 20-х років ХХ століття склалися сприятливі умови для перебування української еміграції в Чехословаччині й зберігались до початку 30-х років. За словами Т. Масарика, уряд Чехословаччини вважав своїм обов'язком “зібрати, зберегти й підтримати залишки культурних сил” в емігрантському середовищі, що сприятиме перетворенню ЧСР на провідний слов'янський центр Європи [19, с. 22].

Науковими центрами, навколо яких групувалась українська інтелектуальна спільнота в Празі, стали Український вільний університет (УВУ), та Український високий педагогічний інститут ім. М. Драгоманова.

23 жовтня 1921 року відбулось урочисте відкриття УВУ в Празі, що завершилось доповіддю О. Колесси “Погляд на історію української мови”, яка стала своєрідною візитною карткою високої фахової кваліфікації професорського складу цього університету. Празький період діяльності Українського вільного університету (1921–1945) сприяв зростанню авторитету української науки і культури в Європі.

У різні часи на філософічному факультеті в УВУ працювали: др. О. Колесса (почесний професор кафедри української мови і літератури від 1921), др. Р. Смаль-Стоцький (професор порівняльного слов'янського мовознавства (1923–1925)), др. С. Смаль-Стоцький (почесний професор кафедри української мови і літератури від 1921), др. К. Чехович (доцент слов'янської філології в 1931) [4, с. 49].

Український високий педагогічний інститут ім. М. Драгоманова у Празі заснований 1923 року як науково-педагогічний заклад для підготовки вчителів. Мовознавчі студії у ньому провадили др. А. Артимович (професор мовознавства), др. В. Сімович (професор української мови), М. Тимченко (професор класичних мов та письменства).

Науково-педагогічна робота у вишах реалізовувалась у читанні лекцій, проведенні семінарів, практичних занять, екскурсій, колоквиумів та іспитів, рецензуванні наукових праць тощо.

Наукову працю провадили професори в Історично-філологічному товаристві (Прага), заснованому 30 травня 1923 року. До складу членів товариства входили професори й доценти високих українських шкіл та наукові працівники, не пов'язані службою в наукових установах.

У товаристві організовувались наукові засідання, на яких окремі члени зачитували свої доповіді, а потім проводились обговорення, в яких могли брати участь усі присутні, здебільшого це були студенти високих шкіл. Деяким темам присвячувалось кілька доповідей.

З мовознавчої проблематики доповідали А. Артимович, О. Колесса, В. Сімович, Р. Смаль-Стоцький, С. Смаль-Стоцький. Вони виголошували доповіді:

А. Артимович – “Т. Гартнер як професор”, “Фонологія”, “Чужі власні імена і письмо в мовах з кирилицьким письмом”, “Мова й говірка, фонема й звук”, “Фонема в мовній свідомості”, “Потенціальність мови”, “Фонетика і фонологія”;

О. Колесса – “Південно-Волинське Городище та городиські рукописні пам'ятники XII–XVI в.в.”;

В. Сімович – “Українське „що”, “Володимир Гнатюк як філолог”, “Український правопис „кулішівка”, “До питання про морфологію українських прикметників”, “Українські ймення особові на *но*”, “Чи українські ненаголошені *о* й *и* окремі фонемі?”, “Спроба фонематичної системи української мови”, “Проблема гармонії складів у морфології слов'янських мов”;

Р. Смаль-Стоцький – “Краса і погань (семантична нотатка)”;

С. Смаль-Стоцький – “Фундаментальне значіння української мови для славістики”, “Бодуен де Куртене як лінгвіст і чоловік-праведник”, “Українська

мова, - її початки, розвиток і характеристичні прикмети”, “До питання про східнослов’янську прамову або праруську мову”, “З приводу фонетичного опису української мови й діалектичної карти проф. І. Зілинського”;

К. Чехович – “Причинки до біографії Олександра Потебні”, “Йосиф Добровський і українська мова” [8].

1930 року з ініціативи С. Смаль-Стоцького в товаристві 11 і 18 листопада провели дискусію з приводу статті М. Кордуби “Найважливіший момент в історії України”. Головним доповідачем був С. Смаль-Стоцький, який гостро критикував позицію М. Кордуби, що Київська Русь – держава “общеруська” і в цій державі відбувався процес об’єднання всіх східних слов’ян в одну культурно-національну цілісність, а українська нація почала формуватися лише в XIV столітті у складі Великого Князівства Литовського.

С. Смаль-Стоцький послідовно відстоював тезу, що окрема українська нація мала місце вже у Київській Русі, й ця держава була українською, а великоросійська нація утворилася пізніше – у XIII-XIV столітті зі змішання елементів слов’янських і фінських [22, с. 797].

У дискусії також брали участь К. Чехович, В. Сімович, С. Наріжний, В. Щербаківський, і більшість підтримала позицію С. Смаль-Стоцького та доповнила її значною аргументацією. Ця подія викликала полеміку на сторінках друкованих органів Львова та Праги, проте вони мали стиль лише догматичних суперечок.

В обставинах еміграції були великі труднощі щодо публікації наукових праць, через те до 1934 року вийшов лише один том “Праць Історично-філологічного товариства в Празі”, який мовознавчих розвідок не містив.

А. Артимович та В. Сімович проводили активну діяльність у Празькому лінгвістичному гуртку. Членами Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові були О. Колесса, В. Сімович, С. Смаль-Стоцький. Вони брали участь у наукових з’їздах, наприклад, Перший з’їзд слов’янських філологів у Празі (1929) (О. Колесса, В. Сімович, Р. Смаль-Стоцький, С. Смаль-Стоцький, К. Чехович), Міжнародний лінгвістичний з’їзд у Женеві (1931) (А. Артимович, В. Сімович, Р. Смаль-Стоцький), З’їзд фонологів у Празі (1930) (А. Артимович, В. Сімович).

У сфері досліджень українських мовознавців 20-х – початку 30-х років XX століття в Чехії – історія української мови, морфологія й ономастика, словотвір, фонологія, філософія мови, проблеми українського правопису та термінології.

Історія української мови стала провідною в працях С. Смаль-Стоцького та О. Колесси.

С. Смаль-Стоцький досліджував походження й розвиток української мови та її становище серед інших слов’янських мов. Учений заперечував теорію “праруської мови”, а доводив функціонування української мови, що розвивалася самостійним шляхом, безпосередньо з праслов’янської мови. Ця проблематика стала провідною у працях “Розвиток поглядів про сем’ю слов’янських мов і їх взаємне споріднення” [24], “Східні слов’яни” [25] (критична рецензія на працю чеського археолога Л. Нідерле про зародження та розвиток східного слов’янства), “Українська мова. Її початки, розвиток та характеристичні її прикмети” [29].

Праці О. Колесси присвячені історії мови, зокрема діалектним відмінностям писемних староукраїнських пам'яток “Південно-Волинське Городище і городиські рукописні пам'ятники XII–XIVв.” [5], “Ужгородський „Полустав” у пергаментовій рукописі XIVв.” [7]. У працях єдина система викладу – палеографічний опис із фотографічними знімками, історія пам'яток, прикмети мови, порівняння з іншими текстами та перелік українських ознак мови пам'ятки. Конспективний огляд історії української мови подано в інавгураційному ректорському виступі “Погляд на історію української мови” [6], опублікованому в 1924 році.

Морфології української мови присвячені праці В. Сімовича “Українське „що” [16], “Українські йменники чоловічого роду на -о в історичному розвитку й освітленні” [17], “Українські чоловічі ймення осіб на -но” [18], ономастична розвідка “Історичний розвиток українських (здрібнелих та згрубілих) хресних чоловічих імен із окремішньою увагою на завмерлі суфікси” [11].

Проблематика словотвору та семантики характерна для дослідження Р. Смаль-Стоцького у празький період, результатом якого є праці “Нарис словотвору прикметників в українській мові” [20] та “Українська мова в етимологічному словарі Е. Бернекера” [21].

Студії А. Артимоновича з фонології представлені розвідками “Писана мова” [1], “Що таке фонольоґія і чим відрізняється вона від фонетики” [2].

Наукові інтереси до філософії мови К. Чеховича знайшли своє найповніше відображення у студіях “Філософія мови у О. Потєбні” [32], “Йосиф Добровський і українська мова” [31].

Українська літературна мова була предметом розвідки С. Смаль-Стоцького “Українська літературна мова” [28]. Внесок І. Франка у літературну українську мову вчений розкриває шляхом аналізу мови поеми “Іван Вишенський” у дослідженні “Франко і українська літературна мова” [30]. Проблематики культури літературної мови торкається В. Сімович у розвідці “На теми мови” [14].

Українському правописові присвячена низка статей С. Смаль-Стоцького: “Правописна справа” [23], “Уваги до проекту українського правопису” [26], “Уваги й замітки” [27], у яких подано критичні зауваження щодо прийнятого Українського правопису. Українські правописні системи (кулішівка, драгоманівка, латиниця) є предметом розгляду В. Сімовича: “Правописні системи М. Драгоманова (латиниця, драгоманівка)” [15], “Йосеф Іречек і українська мова” [12], а Сімовичів проект латиниці для потреб української бібліографії подано у статті “Латинка для нашої бібліографії” [13].

Українські мовознавці публікували свої праці в таких виданнях: “Науковий Збірник Укр. Університету”, “Праці Українського Високого Педагогічного Інституту у Празі”, “Записки Наукового товариства ім. Шевченка” (Львів), “Україна” (Київ), “Збірник дослідження української мови” (Київ), “Путь правды” (Варшава), “Книголюб” (Прага), Ювілейний збірник на пошану акад. М. Грушевського (Київ), “Нова Україна” (Берлін-Прага), “Slavia” (Прага), “Науковий збірник „Просвіти” (Ужгород), “Літературно-науковий вісник” (Львів) і т. д.

Наприкінці 20-х років ХХ століття політика уряду стосовно українських біженців зазнала істотних змін, що негативно позначилось на діяльності українських

наукових і культурно-освітніх установ та організацій. Український високий педагогічний інститут зліквідовано 1933 року, поширювались чутки і про закриття УВУ. Причинами стали загальна економічна криза початку 30-х років, що зумовила значне скорочення державного бюджету Чехословаччини, загострення внутрішньополітичної боротьби в країні призвело до перегрупування політичних сил у чехословацькому парламенті і уряді.

Отже, діяльність українських мовознавців на еміграції – важлива складова українського мовознавства, що потребує ґрунтовного дослідження. В. Біднов, секретар Українського історико-філологічного товариства, в доповіді про наукову діяльність на еміграції говорив: “За кордоном, в обставинах академічної свободи, ми були вільні у виборі тем і методів”, чого не можна сказати про тогочасну науку в Україні [9, с. 258].

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Артимович А.* Писана мова / А. Артимович // *Праці Українського Високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в Празі.* – 1932. – Т. 2. – С. 1–7.
2. *Артимович А.* Що таке фонологія і чим відрізняється вона від фонетики / А. Артимович // *Життя і знання.* – 1934. – Ч. 10. – С. 279.
3. *Бублик Т. В.* Наукова та культурно-освітня діяльність української еміграції в Чехословаччині та Німеччині в 20-30-ті роки ХХ століття : дис. канд. історичних наук : 07. 00. 03. / Бублик Тетяна Вікторівна. – К., 1997. – 180 с.
4. *Віднянський С. В.* Культурно-освітня і наукова діяльність української еміграції в Чехо-Словаччині: Український вільний університет (1921–1945 рр.) / С. В. Віднянський. – К., 1994. – 83 с.
5. *Колесса О.* Південно-Волинське Городище і городиські рукописні пам’ятники ХІІ–ХІV в. / О. Колесса // *Науковий збірник Українського вільного інституту в Празі.* – 1923. – Т. 1. – С. 23–65.
6. *Колесса О.* Погляд на історію української мови / О. Колесса. – Прага : Держ. друк., 1924. – 43 с.
7. *Колесса О.* Ужгородський “Полустав” у пергаментовій рукописі ХІV в. / О. Колесса // *Записки Наукового товариства ім. Шевченка.* – 1925. – Т. СХLІ–СХLІІІ. – С. 1–59.
8. *Наріжний С.* 15 літ діяльності історично-філологічного товариства в Празі (1923–1938) / С. Наріжний. – Прага, 1940. – 16 с.
9. *Наріжний С.* Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами / С. Наріжний. – Ч. 1. – Прага, 1942 – 366 с.
10. *Саган Г.* Українська наука на міжнародній арені: наукова співпраця у міжвоєнний період / Г. Саган. – К. : Міжрегіональний гуманітарний інститут Київського славістичного університету, 2003. – 227 с.
11. *Сімович В.* Історичний розвиток українських (здрібнених та згрублених) хресних чоловічих імен із окремишньою увагою на завмерлі суфікси / В. Сімович. – Прага : Státní tiskárna, 1929. – 4 с.

12. *Сімович В.* Йосеф Їречек і українська мова: до азбучної заверюхи 1859 р. / В. Сімович. – Прага : Вид. Українського Високого Педагогічного інституту ім. М. Драгоманова, 1932. – 70 с.
13. *Сімович В.* Латинка для нашої бібліографії / В. Сімович // Книголюб. – 1927. – Кн. 2. – С. 45–54.
14. *Сімович В.* На теми мови / В. Сімович. – Прага ; Берлін : Нова Україна, 1924. – 45 с.
15. *Сімович В.* Правописні системи М. Драгоманова (латиниця, драгоманівка) / В. Сімович // Праці Українського Високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в Празі: Драгоманівський збірник. – 1932. – С. 145–229.
16. *Сімович В.* Українське “що” / В. Сімович // Ювілейний збірник на пошану акад. М. С. Грушевського. – 1928. – Т. 2. – С. 150–156.
17. *Сімович В.* Українські йменники чоловічого роду на -о в історичному розвитку й освітленні / В. Сімович // Праці Українського Високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в Празі. – 1929. – Т. 1. – С. 305–369.
18. *Сімович В.* Українські чоловічі ймення осіб на -но. / В. Сімович // Збірник Комісії для дослідження історії української мови. – 1931. – Т. 1. – С. 87–111.
19. *Сладек З.* Русская эмиграция в Чехословакии: развитие “русской акции” / З. Сладек // Словяноведение. – 1993. – № 4. – С. 20–29.
20. *Смаль-Стоцький Р.* Нарис словотвору прикметників в українській мові / Р. Смаль-Стоцький. – Прага : Legiografie, 1925. – 35 с.
21. *Смаль-Стоцький Р.* Українська мова в етимологічному словарі Е. Бернекера / Р. Смаль-Стоцький // Slavia. – 1926. – R. 5. – S. 1. – С. 1–57.
22. *Смаль-Стоцький С.* Найважливіший момент в історії України / С. Смаль-Стоцький // Літературно-науковий вісник НТШ. – 1931. – Кн. 9. – С. 786–805.
23. *Смаль-Стоцький С.* Правописна справа / С. Смаль-Стоцький // Літературно-науковий вісник НТШ. – 1926. – Кн. 5; 7–8. – С. 75–81; 312–320.
24. *Смаль-Стоцький С.* Розвиток поглядів про семью словянських мов і їх взаємне споріднення / С. Смаль-Стоцький // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. – 1925. – Т. CXLI–CXLIІІ. – С. 1–42.
25. *Смаль-Стоцький С.* Східні слов’яни (з приводу книжки L. Niederle Puvod a rosatku Slovanu vzhodnich) / С. Смаль-Стоцький // Україна. – 1928. – Кн. 3. – С. 3–23.
26. *Смаль-Стоцький С.* Уваги до проекту українського правопису / С. Смаль-Стоцький // Україна. – 1927. – Кн. 1–2. – С. 230–239.
27. *Смаль-Стоцький С.* Уваги й замітки // Рудницький М. Правопис і літературна мова. – Львів, 1930. – С. 74–96.
28. *Смаль-Стоцький С.* Українська літературна мова / С. Смаль-Стоцький // Україна. – 1928. – Кн. 4. – С. 3–13.
29. *Смаль-Стоцький С.* Українська мова. Її початки, розвиток та характеристичні її прикмети / С. Смаль-Стоцький // Дзвони. – 1933. – № 3; 4. – С. 128–134; 180–185.

30. *Смаль-Стоцький С.* Франко і українська літературна мова / С. Смаль-Стоцький // Літературно-науковий вісник НТШ. – 1926. – Кн. 6. – С. 131–141.
31. *Чехович К.* Йосиф Добровський і українська мова / К. Чехович // *Slavia*. – 1931. – Р. 9. – С. 4. – С. 697–725.
32. *Чехович К.* Філософія мови у О. Потебні / К. Чехович // Український універ. Держ. Друк. – 1930. – С. 37–55.

Стаття надійшла до редколегії 27.10.2011

Прийнята до друку 30.11.2011

UKRAINIAN LINGUISTICS IN BOHEMIA IN THE 20'S EARLY 30-IES OF 20TH CENTURY

Valentina ZUBCHENKO

*Institute of encyclopaedic research of the NAS of Ukraine,
Tereschenkivska str. 3, Kiev, 01601 Ukraine, 01601,
e-mail:ec181@rambler.ru*

The article provides a brief review of linguistic research centers in Czechoslovakia and the main directions of research of Ukrainian linguists: the history of the Ukrainian language, onomastics and morphology, word formation, phonology, philosophy of language, Ukrainian orthography problems.

Key words: Ukrainian linguistics, science centers, immigration, linguistic research.

УКРАИНСКОЕ ЯЗЫКОВЕДЕНИЕ В ЧЕХИИ В 20-Х–НАЧАЛА 30-Х ГОДОВ XX СТОЛЕТИЯ

Валентина ЗУБЧЕНКО

*Институт энциклопедических исследований НАН Украины,
ул. Терещенковская, 3, Киев, Украина, 01601,
e-mail:ec181@rambler.ru*

В статье подается краткий обзор языковедческой деятельности в научных центрах Чехословакии и основные направления исследований украинских языковедов, в частности история украинского языка, морфология и ономастика, словообразование, фонология, философия языка, проблемы украинского правописания.

Ключевые слова: украинское языковедение, научные центры, эмиграция, языковедческие исследования.